

БИБЛИОТЕКА
10596
БЕОГРАД
10596
БГ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ — ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ИНСТИТУТ ЗА ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЈЕЗИКЕ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У
НОВОМ САДУ

МАТИЦА СРПСКА

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ — ОДСЕК ЗА ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЈЕЗИКЕ
И ОПШТУ ЛИНГВИСТИКУ

ЛЕКСИКОГРАФИЈА И ЛЕКСИКОЛОГИЈА

ЗБОРНИК РЕФЕРАТА

Уређивачки одбор

др Даринка Гортан-Премк, др Ирена Грицкат, др Јован Кашић, др Драгољуб
Петровић, др Митар Пешикан, др Светозар Стијовић и др Драго Ђупић

Одговорни уредник

ДРАГО ЂУПИЋ

БЕОГРАД — НОВИ САД
1982

СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ

ИЗ ШУМАРСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ КЛАДАЊСКОГ КРАЈА

I

У нашим досада објављеним дијалектолошким расправама и монографијама, међу којима је доста и обимних и солидно рађених, лексика је најмање заступљена. У бројним радовима она и нема свога кутка а и тамо гдје јој је поклоњена одређена пажња — дијели судбину свих послова остављених за крај, послова за које је остало мало и времена и простора. Наиме, по правилу у посљедњем поглављу расправе (обично под насловом „Из лексике” и сл.) читалац ће наћи коју десетину, рјеђе коју стотину ријечи које су успут „наишле” док је аутор обрађивао питања везана за другу проблематику. Један од разлога за досадашњу пасивност и непродуктивност на овом пољу треба тражити у чињеници да дијалекатска (и не само дијалекатска) лексикографија управо спада у оне дисциплине гдје се истраживач у раду не може ослањати на неку традицију, опробану научну технику и научну методологију. Не може се чак користити искуством претходних посленика ни код омеђивања и обима захвата саме проблематике.

Лишен је и помоћи озбиљнијег упитника за тај посао, а јасно је да не може ни бити говора о изради квестинара за сакупљање народне лексике који би рефлектовао на неку исцрпност. Не заборавимо ни то да међу овим дјелима има не мали број и таквих која представљају посљедњи, понекад, на жалост, и први и посљедњи, озбиљнији ауторов контакт са дијалектологијом. Захтјеви и задаци који су стајали и који још увијек стоје пред дијалектолозима, поменимо на крају и то, бар до сада су далеко превазилазили наше кадровске, и не само кадровске, снаге и могућности. Очито је, нема сумње, да због више разлога већ готово пет деценија чекамо, на примјер, бар други дијалекатски рјечник са терена штокавског нарјечја.

Наше језичко подручје представља не само типичну метанастазичку област него и изразити примјер географске и историјске вјетрометине преко које су пролазиле војске и на којој су се сучељавале, прожимале и мијешале културе и цивилизације. А контакти међу народима остављали су, зависно од њиховог интензитета и дужине, видног трага у језицима, прије свега у лексци, најотворенијем језичком слоју утицајима и импулсима са стране. Такав је случај и са босанском средином, а то значи и кладањским крајем, гдје су највиднијег одраза на језичком пољу имале вишевијековна

турска доминација и неупоредиво краћа али, нарочито за развој неких видова материјалне културе, врло значајна аустроугарска окупација и администрација.

Кладањски крај насељен је муслиманима и православцима, у чијем говору има извјесних разлика, од којих су крупније оне које се тичу судбине фонеме X, (не)разликовања 2 пара африката (у чему ни муслимани нису јединствени) и акцентуације. Уосталом, научна јавност је упозната са основним језичким карактеристикама овога подручја.¹

Лексика о којој ће овдје бити ријечи односи се на узгој, експлоатацију и прераду дрвета, укључујући ту и израду грађевина и других производа од овога материјала. Лексика са којом се суочавамо углавном је диференцијалног карактера; диференцијална је, прије свега, у односу на свакодневну, обичну књижевну норму. У обзир су узете само оне ријечи које су се већ укоријениле у народном говору, или, када је ријеч о „стручним” терминима — бар у језику неквалификованих радника запослених у шумарству.

Кладањско подручје спада у ред шумом богатијих региона са развијеном експлоатацијом а у посљедње вријеме и солиднијом прерадом дрвета. Ако се има у виду да је и домаћа архитектура доскора заснивана искључиво на дрвној грађи, онда је јасно зашто је лексика у вези са сјечом шуме и обрадом дрвета заиста богата.

II

Анализа прикупљене грађе показала је, нормално, доминацију лексике словенског поријекла. Наводим неколико интересантнијих лексема и облика:

- БАКОВИНА ж — слабији, мекши дио дрвета, онај који долази одмах до коре, за разлику од „срчике”, унутрашњег дијела („баковина” је нарочито изражена код боровине).
 БАЊАТ(И), -ам несвр. — посипати водом сув штрајбок или било коју другу стазу, простор, возник да би се трупи лакше вукли (дер. побањати, *БАЊАЧ*, онај који „бања”) (синоним: шприцати).
 БЉУЖДИКА ж — стабло, дрво четинара (у првом реду оморика и јела) слабијег квалитета, које брзо „ижџикља”, са ређим али крупнијим гранама (дер. БЉУЖДИКОВИНА, дрво, грађа од бљуждиковог дрвета).
 ГРДОМПУЦ м — остатак стабла у које је ударио гром (фиг. — надимак човјека који је преживио удар грома).
 ДРВЕЗИНА ж — аугм. и пеј. од дрво (Шта си запретио ту дрвезину?).
 ЈАМЧЕВИНА//ЈАМСКО//РЋДНО — тања грађа, облице; користи се у рудницима за обезбјеђење јама, копова).
 ЈЕЛОВАЦ м — трупац од јеловог дрвета.
 КЛИЦА ж — 1. врх крошње дрвета („Подео се на вр клице”); 2. најмањи и најтањи трупац, добијен од најтањег дијела стабла.
 КОРАТИ, -ам — скидати, обично сјекиром или чекићем, обијати кору са трупаца од бјелогорице да не би запыњала приликом транспорта од пања до лагера (дер. ОКОРАТИ, ОКОРАН, КОРАЊЕ).
 КРЉА ж — чворнато, крљаво стабло са много грања и задебљања (за разлику од *крљѐ*, чворнатог дијела дрвета).

¹ Уп. нпр.: Иван Брабец, *Главније фонетске особине говора у тузланском крају (упоређене са особинама у другим штокавским говорима)*. — Питања књижевности и језика, књ. IV и V, св. 6, Сарајево 1957—58, 43—68; Слободан Н. Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*. — Прилози проучавању језика издаје Катедра за југословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду) књ. VI, Нови Сад 1970, 105—133.

- ЛЉМ м — исјечене, окресане гране „израђеног” стабла, сложене на гомилу по одређеним шумским прописима (топоним: ЛЉМ).
- МАЌКА ж — „загуљени” паламарчићи, зубље које се појављују приликом цијепања дрвета које није „ћепко” и бране да се расцијепљено дрво растави на два дијела, да се „располути”.
- ЊИВЊАЧА ж — оморика, јела или буква која расте на отвореном простору, тако да има развијену крошњу.
- ЌДАНАК м — први, најдебљи трупцац (балван) израђеног стабла (дер. ђданчић, ђданчина) Син.: ОГУЗАК (ђгушчић, ђгушчина), ОГУЗИНА (ђгузиница, ђгузинчина), КЕЊАЦ (кењчина), ОГУЖЊАК
- ПЈЗДОПАЉ м — тања, слабијег квалитета дрва, углавном гранчице које брзо горе и брже се гасе, тако да од њих нема веће користи.
- ПОКОВ м — Форајтање, испомагање у извозу трупаца на тај начин што други пар волова такође опкорачи трупцац иза првог „пара” (где се такође удари „ћуфлинак”) и тако помаже у вучи. (дер. поквати, покивати).
- ПРИМАЌ м — лице које на лагеру „прима” довезену грађу, тј премјера трупце — евидентичар.
Син.: шкрибањ, шкрбањ.
- ПРЛАДИКОВИНА ж — дрво које је већ сасвим сасушено и побијељело, „изгубило снагу”, не садржи веће калорије и углавном тиња кад се запали.
- ПРОЗУКЛИНА ж — дрво које је почело да трули, дрво које је „прошло”, тј. „изгубило снагу” и почело полако да „бијели”.
- РАКЉА ж — дрво са двије или више већих „ракљи”, „рачви”, „рашљи”, тј. већих изданака, стубова.
- РУШАЧ м — сјекач, дрвосјеча
Син.: СЈЕКАЧ/СЕКАЧ
- РУШЕВИНА ж — сјеча дрвета.
- РУШИТИ — сјећи дрва, шуму.
- СМРЕКА ж — клека.
- СМРЕКОВАЦ м — колац од клекиног дрвета.
- СРЕДЊАЧА ж — трупцац осјечен од средишњег дијела обрађеног стабла.
- СРЧИКА ж — средишњи дио дрвета, „срце”, најздравији и најчвршћи, најтврђи дио дрвета; 2. графитни дио оловке, „срце”, којим се пише.
- ТАНДОПРЦ м — тања, слабија дрва, углавном суве гранчице
Син.: пјздопаљ.
- УЖИТАК м — општеено стабло које треба сјећи да не би друго дрво заразило (или га је „ударно” гром, или се осушило, сломило, извалило, заражено од стране шумских штеточина и сл.).
- УСИЈЕК//УСЈЕКА//УСЕКА — усјечен мањи дио стабла на оној страни на коју треба да пада.
- УСТАВА ж — дрво које је почело да пада, на се наслонило на сусједно стабло.
- ЧЕСТИКА ж — стабло четинара (у првом реду оморика и јела) са густим, „честим” годовима и ситнијим гранчицама, дрво квалитетније, једрије од „бљуждике”.
- ЧЕТВОРАК м — трупцац дуг 4 метра.
Син.: Фираћ, фирер.

III

Систематској и организованој индустријској експлоатацији и преради дрвета на назначеном подручју приступило се у вријеме аустроугарске окупације. Тада се почињу градити „штреке”, „лагери”, „штрајбоци”, подижу се пилане, прорадили су бројни гатери. Са новом привредном граном пристиже и нова, народу до тада углавном непозната, терминологија. Контин-

нуитет у „притицању” германизама до данашњег дана обезбијеђен је ангажовањем одличне опреме и постројења њемачких произвођача у нашој дрвопрерађивачкој индустрији. (Под германизмима подразумејем и оне ријечи које су у овај крај дошле преко аустроугарске администрације а касније и њемачке технике, што значи да међу њима може бити и позајмљеница из других језика). Навешћу неке типичне и врло фреквентне германизме устаљене у говору кладањског краја:

БЕРАЈТЕР м — онај који надзорише рад, смјештај и његу и исхрану коња на радилишту.
ВОЛТАТИ — премипати трупце котрљањем (обично приликом њиховог утовара, или слагања „на меглу”). Дер: вџлт, вџлтѣ (узвик „холцера”, команда једног од њих, која значи команду да се трупац треба „волтати”).

ЊМБЕРМАСТ ж — дио трупца, вишак који прелази његову официјелну дужину под којом се „прима” (шпр. увијек се остави 10—30 цм „вишка” да се не деси да даска послјије рубљења због „шпронцања” не остане краћа од означене дужине).

КЛАНФА//КЛАМФА ж — жељезни, специјално ковани клин за превоз трупаца помоћу сточне запреге (дер. кланфати, искланфати, кланфње).

Син.: *ћуфљинак, мџван, клин.*

КРЊЗБАН (од Krisbaum) — јелка за католички Божић и Нову годину.

ЛЕГА ж — обично обло дрво, различите дужине, палија, служи као приручно средство за подизање терета или товарење трупаца на запрежна кола или камионе.

ЛЊФРАТИ — прикупљати, сакупљати трупце у шуми (обично ручно, цапинима) и примити их „планкама”, стазама, штрајбоцима, где им могу прићи запрега или трактор (дер. налифрати (се), слифрати, лифрње; Уп. и лифрџнга).

ПАЈЗАТИ помјерати трупац помоћу цапина, „вући” га напријед за разлику од „волтања” (ваљања).

РАУФАТИ, свр. **РАУФНУТИ** — дизати трупац помоћу цапина, лега, запреге и сл. (дер. нарауфати(се), израуфати (се)).

ЗАРАУФАТИ — заглавити се, набити се челом у блато, у земљу (углавном се односи на трупац).

РЊБГА//РЊНГА ж — највећа алка на крају ланца влачега, кроз коју се протура његов други крај и тако стеже око јарма.

ФЊГУРА ж — дрва сложена на дуже и краће гомиле, висине, по правилу, 1, 2 м (дер.: фи-гџрати, подигџрати, исфигџрати, фигџрање, фигџрица).

ФЊРАЋ м, М. и фираћ, трупац дуг 4 метра (дер.: фираћић, фираћина).

Син.: четвџрак, фйрер.

ФѐРАЈТ м — међусобно испомагање међу фурманима на тај начин што се за превоз трупаца или кола ангажује још најмање један „пар” волова или коња.

ФОРАЈТАТИ — помагати неком, прије свега фурман фурману, да извуче терет (трупац или кола) упрезањем додатне запреге (дер. исфорајтати, фѐрајтање, нафорајтати (се)).

ФѐРА ж — један или више трупаца који чине један воз, количину грађе коју пар волова или коња у један мах превезе (дер. фурица).

Фурман м — чџвјек који са коњима или воловима вози трупце из шуме на одређено мјесто, обично — на лагер (дер. фурманчина, фурманчић).

Фурманлук — професија, обављање фурманског посла, тјерање запреге при превозу дрвне грађе.

Фурманисати — обављати посао фурмана, тјерати волове или коње.

ХѐЛЦЕР // ѐЛЦЕР м — радник који утовара и истовара трупце и дрва (у жељезничке вагоне или у камионе).

ХѐБЛИЋ//ѐБЛИЋ м — блања, струг за стругање, „хоблање” дрвета.

ЦУРџКАТИ//ЦУРЊКАТИ (свр. ЦУРџКНУТИ//ЦУРЊКНУТИ) — враћати коње ходом назад, за разлику од волова који се СТУЧУ. Дер. цурџк/цурџк (наредба коњу да се врати корак-два назад).

ШАФОР м — онај који организује рад свих лица ангажованих око превоза трупаца.

- ШКРЉБАЊ//ШКРЉБАЊ м — лице које „на лагеру прима”, тј. евидентира доведену грађу.
Син.: прѣмач.
- ШЉЉЕВЕР м — дебље и дуже отесане четвртасте греде за израду прије свега мостова.
- ШПРИЦАР м — онај који водом посипа возник, стазу којом се возе трупци.
Син.: бањач.
- ШПРЌНЦ м — поруб на врху трупаца да не запиње за грање и друге препреке при транспорту.
- ШПРЌНАТИ — засијецати, рубити трупац при врху да не запиње при транспорту (дер. ошпрѣнцати, зашпрѣнцати, нашпрѣнцати се, шпрѣнцање).
- ШТРАЈБОК м — за превоз трупаца специјално направљена нека врста дрвене цесте од попријечаних „талпи”, са два „менђелара” са стране да спријече евентуално „излажење” трупаца са штрајбока.
- ШТРОФИТИ — специјалним чекићем обично са иницијалним ШК (шумски квар) обиљежавати бесправно осјечене трупе, дрвену грађу, дрва.

IV

Дугогодишње присуство Турака и турске управе у Босни, као и примање ислама од стране једног дијела становништва, а самим тим и прихватање обичаја и бројних других елемената из домена духовне и материјалне културе, резултирала су импозантним бројем лексичких позајмљеница са те стране. Ако турцизама (под овим термином подразумева се лексички фонд који је добијен преко турског, а што значи и позајмљенице које су у њ ушле из других језика) и нема много у терминологији везаној за индустријску, савременију експлоатацију шумског богатства, срећемо их у изобилу у области прераде дрвета за домаћу изградњу и друге потребе. Износим само неколико потврда за наведену тврдњу:

- БАЛВАНАШ//БАЛВАНАР м — во или коњ који вуче балване, трупе.
- ДЋРУЗГА ж — већа батина, дебљи прут, штап.
- ДЋР-ДЋР//ДЋРА-ДЋРА — узвик којим се осталим радницима наређује да истрају у држању терета, углавном трупаца.
- ЈАПИЈА ж — тесана грађа, греде, за изградњу неке грађевине.
- ЈАРМА ж — цјепка, цјепаница обично дуга 1 м.
синоними: цјепка //ћепка, цјепља, цјепаница // ћепаница и шајта.
- ЌМАРОВАЦ м — трупац од омаровог дрвета.
- ОМАРУША ж — погрдан назив за жену или дјевојку родом из виших планинских предјела (гдје расте „омара”), са знатно сиромашнијом земљорадњом, због чега се мисли да су невичне пољоп. пословима.
- ЌРМА — назив за комплетну коњску опрему, неопходну за превоз трупаца.
- ЌРМАТИ — опремати коња за *превоз* терета, за разлику од гл. СЕДЛАТИ (стављати седло на *на* коња) и САМАРИТИ, ОСАМАРИТИ (ставити самар, спремати коња за *пренос* терета).
- ПАРМАК м — грубље отесана (обично букова) даска и обично се користи за ограду. Дер. пармаћ, пармачина, опармачити и *расипармачити* (фиг. значење = ударити).
- САМАРИЦА ж — назив за коњску преносну снагу, коњи под самарима, за разлику од коња као превозне снаге. У самарици су обично мањи, „лакши” коњи. Не један коњ него два и више.

ТАЛАШИКА ж — крупнији опиљци при преради дрвета, настали као резултат стругања, „хоблања” дрвета.

ТАХТА//ТАКТА ж — мања даска, дашчица (дер. тахтица//тактица).

ЋЎТАК//ЋЎТУК, краћи комад стабла или гране одрезан тестером (од 1 м до 20 цм — дрва за ложење). Дер. ћутучић, ћутучина.

ШИНДРА ж — даска за дрвени кров, добија се цијапањем обле, глатке грађе.

Умјесто закључка наводим један податак. Од неких 400 одабраних лексема и облика везаних за ову проблематику око 80% јединица не садржи Рјечник ЈАЗУ. Ни сравњивање са досад објављеним дијелом Речника САНУ није дало охрабрујуће резултате.